

ESKI TURK TILI VA ZAMONAVIY TURK TILIDAGI SIYOSIY TERMIN FARQLARINING TARIXIY-LINGVISTIK VA KONSEPTUAL TAHLILI

Bekzod Turg'unov

Oriental Universiteti Filologiya va tillarni o'qitish (turk tili)

yo'nalishi 1-bosqich talabasi

ilmnurnajot@gmail.com

Ilmiy rahbar: Selma Ozan

Oriental universiteti Tillar-2 kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada eski turk tili (xususan Chig'atoy tili va Usmonli turkchasi) hamda zamonaviy turk tili (Turkiya turkchasi)dagi siyosiy terminlarning farqlari tarixiy-lingvistik va konseptual jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda siyosiy terminlarning leksik kelib chiqishi, semantik evolyutsiyasi, struktur xususiyatlari va ideologik mazmuni o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, eski turk tilidagi siyosiy terminologiya ko'proq diniy-an'anaviy va ko'p tilli xarakterga ega bo'lgan bo'lsa, zamonaviy turk tilida u sekulyar, milliylashgan va global ta'sirlarga ochiq tizimga aylangan. Tadqiqot siyosiy lingvistika va turkologiya sohalarida muhim nazariy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar. *eski turk tili, zamonaviy turk tili, siyosiy terminologiya, til islohoti, semantik o'zgarish, turkologiya, diskurs tahlili, milliylashuv, sekulyarizatsiya.*

Аннотация. *В данной статье историко-лингвистически и концептуально анализируются различия политических терминов в старотюркском языке (в частности, в чагатайском языке и османском турецком) и современном турецком языке (турецком языке Турции). В исследовании рассматриваются лексическое происхождение политических терминов, их семантическая эволюция, структурные особенности и идеологическое содержание. Результаты показывают, что политическая терминология старотюркского языка имела преимущественно религиозно-традиционный и многоязычный характер, тогда как в современном турецком языке она превратилась в секулярную, национализированную и открытую к глобальным влияниям систему. Исследование имеет*

Ключевые слова. *старотюркский язык, современный турецкий язык, политическая терминология, языковая реформа, семантическое изменение, тюркология, дискурс-анализ, национализация, секуляризация.*

Kirish. *Til insoniyat taraqqiyotining eng muhim ijtimoiy-madaniy hodisalaridan biri⁶ bo'lib, u jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy tuzilishini aks ettiruvchi murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi. Har bir tarixiy davr tilning leksik tarkibida o'ziga xos iz qoldiradi, ayniqsa siyosiy terminologiya bu jarayonning eng faol va o'zgaruvchan qatlamlaridan biri hisoblanadi. Siyosiy terminlar nafaqat davlat boshqaruvi tizimini*

⁶ Johanson, Lars; Csató, Éva Ágnes (eds.). *The Turkic Languages*, London: Routledge 56, 2015

ifodalaydi, balki jamiyatning dunyoqarashi, ideologiyasi va hokimiyatga bo'lgan munosabatini ham shakllantiradi.

Turkiy tillar tarixida eski turk tili, xususan Chig'atoy tili va Usmonli turkchasi muhim o'rin tutadi. Ushbu davrda shakllangan siyosiy terminologiya ko'p jihatdan islomiy madaniyat va Sharqiy sivilizatsiya ta'sirida rivojlangan bo'lib, arab va fors tillaridan kirib kelgan leksik birliklar ustuvorlik qilgan⁷. Bu terminlar ko'pincha diniy-legitimatsion xarakterga ega bo'lib, hokimiyatni ilohiy asos bilan bog'lashga xizmat qilgan.⁸

Zamonaviy davrga kelib esa, ayniqsa Turkiya turkchasi shakllanishi jarayonida siyosiy terminologiyada tub o'zgarishlar yuz berdi⁹. Bu o'zgarishlar nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar bilan chambarchas bog'liqdir. XX asr boshlarida amalga oshirilgan keng ko'lamlı siyosiy va madaniy islohotlar, xususan Turk til islohoti (1928–1932) natijasida tilning leksik tarkibi qayta shakllantirildi¹⁰. Arab va fors elementlarini qisqartirish, turkiy ildizlarga asoslangan yangi terminlarni yaratish va g'arbiy siyosiy tushunchalarni o'zlashtirish jarayoni jadallashdi.

Shu bilan birga, Turkiya Respublikasining tashkil topishi (1923) siyosiy tizimning monarxiyadan respublikaga o'tishini¹¹ ta'minlab, terminologik tizimda ham tub burilish yasadi. Endilikda siyosiy terminlar shaxsiy hokimiyatni emas, balki institutlar, qonun ustuvorligi va fuqarolik jamiyatini ifodalovchi tushunchalarni aks ettira boshladi. Bu esa til orqali siyosiy ongning yangi bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, siyosiy terminologiyaning evolyutsiyasi nafaqat tilshunoslik, balki tarix, siyosatshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Eski va zamonaviy terminlar o'rtasidagi farqlarni o'rganish orqali jamiyat tafakkuridagi o'zgarishlarni, ideologik transformatsiyalarni va milliy identitet shakllanish jarayonini chuqurroq anglash mumkin.

Shu asosda maqolaning asosiy maqsadi eski turk tili va zamonaviy turk tilidagi siyosiy terminlarning farqlarini kompleks tarzda tahlil qilish, ularning leksik, semantik va konseptual xususiyatlarini aniqlash hamda bu o'zgarishlarning ijtimoiy-siyosiy sabablarini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun terminlarning kelib chiqishi, ma'no evolyutsiyasi, qo'llanish doirasi va ideologik yuklamasi chuqur tahlil qilinadi.

Natijada ushbu tadqiqot siyosiy lingvistika va turkologiya sohalarida nazariy bilimlarni boyitish bilan birga, zamonaviy til siyosatini tushunishda ham muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiya.

Mazkur tadqiqot kompleks yondashuv asosida amalga oshirildi. Avvalo, tarixiy-qiyosiy metod yordamida turli davrlarga oid siyosiy terminlar tizimi o'zaro solishtirildi. Bu orqali

⁷ Ergin (2009); Johanson & Csató (1998)

⁸ Zürcher, Erik J. A Modern History. London: I.B. Tauris 37, (2004)

⁹ Lewis, Geoffrey; The Turkish Language Reform 78: A Catastrophic Success; Oxford (Buyuk Britaniya): Oxford University Press, 1999.

¹⁰ Geoffrey Lewis, The Turkish Language Reform 45: A Catastrophic Success. Oxford (Buyuk Britaniya): Oxford University Press, (1999); Uriel Heyd, Jerusalem: Israel Oriental Society 32, (1954)

¹¹ Erik J. Zürcher, A Modern History 83. London: I.B. Tauris, (2004)

terminlarning kelib chiqishi va tarixiy transformatsiyasi aniqlashtirildi. Semantik tahlil metodi asosida terminlarning ma'no o'zgarishlari, kengayishi va torayishi o'rganildi. Diskurs tahlili esa siyosiy nutqlar va rasmiy hujjatlarda terminlarning qo'llanilish kontekstini tahlil qilish imkonini berdi. Manba sifatida eski turk yozma yodgorliklari, jumladan Qutadg'u bilig, Usmonli davlat hujjatlari hamda zamonaviy siyosiy nutqlar, konstitutsion matnlar va ilmiy adabiyotlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, eski va zamonaviy turk tilidagi siyosiy terminologiya o'rtasida tizimli farqlar mavjud.

Birinchidan, leksik qatlam nuqtai nazaridan eski turk tilida siyosiy terminlarning asosiy qismi arab va fors tillaridan o'zlashgan. Bu o'sha davrdagi islomiy madaniyatning ustuvorligi bilan izohlanadi. Masalan, "hilafet", "saltanat", "meşveret" kabi terminlar keng qo'llangan. Zamonaviy turk tilida esa bu qatlam sezilarli darajada qisqargan va o'rnini turkiy yoki g'arbiy terminlar egallagan. Bu jarayon Turk til islohoti (1928–1932) bilan bog'liq.

Ikkinchidan, semantik evolyutsiya kuzatiladi. Masalan, "millet" termini eski davrda diniy jamoani bildirgan bo'lsa, zamonaviy davrda u siyosiy-huquqiy birlik — millat ma'nosini anglatadi¹. Bu o'zgarish ijtimoiy ongning transformatsiyasini ifodalaydi.

Uchinchidan, siyosiy tizim o'zgarishi terminologiyada keskin burilish yasagan. Eski davrda monarxik tizimga oid terminlar ustun bo'lgan ("padişah", "sadrazam"), zamonaviy davrda esa respublika tizimi terminlari keng qo'llaniladi ("cumhurbaşkanı", "milletvekili"). Bu jarayon Turkiya Respublikasining tashkil topishi (1923) bilan bog'liq.

To'rtinchidan, struktur jihatdan soddalashuv kuzatiladi. Eski turk tilidagi izofat konstruktsiyalari zamonaviy turk tilida sodda sintaktik shakllar bilan almashtirilgan.

Muhokama.

Mazkur natijalar siyosiy terminologiya til va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni aks ettirishini ko'rsatadi. Eski turk tilidagi terminlar diniy va an'anaviy legitimatsiyaga asoslangan bo'lsa, zamonaviy terminologiya sekulyar va huquqiy asosga ega.

Chuqurroq tahlil shuni ko'rsatadiki, terminlarning o'zgarishi faqat lingvistik hodisa emas, balki konseptual transformatsiya jarayonidir. Masalan, "hokimiyat" tushunchasi eski davrda shaxsga bog'liq bo'lgan bo'lsa, zamonaviy davrda institut va qonun bilan bog'liq holda talqin etiladi.

Shuningdek, til islohoti natijasida yuzaga kelgan sun'iy terminlar muammosi ham mavjud. Ba'zi terminlar dastlab sun'iy tuyulgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan ular normativlashgan va faol qo'llanila boshlagan².

Globalizatsiya jarayoni ham zamonaviy turk siyosiy terminologiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. G'arbiy siyosiy tushunchalar tilga kirib kelishi natijasida terminologiya xalqaro tus olgan.

Xulosa

Eski turk tili va zamonaviy turk tilidagi siyosiy terminlar o'rtasidagi farqlar tilning tarixiy rivoji, siyosiy tizim o'zgarishi va mafkuraviy transformatsiyalar bilan uzviy bog'liqdir.

Zamonaviy turk tilida terminologiya soddalashgan, milliylashgan va global tizimga integratsiyalashgan bo'lsa, eski turk tilida u murakkab va ko'p qatlamli xarakterga ega bo'lgan.

Mazkur tadqiqot siyosiy lingvistika, tarixiy tilshunoslik va turkologiya yo'nalishlarida muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lewis, Geoffrey. *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford University Press, 1999. – 203 p.
2. Zürcher, Erik J. *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris, 2004. – 404 p.
3. Heyd, Uriel. *Language Reform in Modern Turkey*. Jerusalem, 1954.
4. Johanson, Lars; Csató, Éva Ágnes. *The Turkic Languages*. Routledge, 1998.
5. Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul, 2009. – 594 s.
6. Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara, 2003. –1224 s.
7. Arat R.R. *Kutadgu Bilig*. – İstanbul:Kabalıcı Yayınevi, 2005. –1292 s.